

LACZKÓ GÉZA

A művészember az étellel szemben úgy viselkedik, mint akit szép álmából idejekorán és durván fölébresztettek, s a szürke valóság piacára dobtak, hogy mindennapi életét tovább robotolja. Az álom még ott sajog lelkében, s az összecsendülő, harmonikus képek emlékezetében még föl-föltünedeznek, sőt maga a valóságos élet egy-egy véletlen képletében álomvilágára nyilván szinte célzatosan emlékezteti is, de a hirtelen átmenet a két világ között a kapcsolatot örökre elvágta. Az élet nyersen és könyörtelenül hirdeti a maga függetlenségét és egyedülvalóságát. Mindenki, aki örök-ké ismétlődő táncfiguráiban végiglejt, az újság, a hiánytalan megvalósulás, a teremtés fennhéjázó illúzióját az élettől eltanulja, és tele torokkal kiáltja: mi vagyunk a vagyunk, s rajtunk kívül minden más álomkergetés. Így szól a farsangi menet a művészhez, ki ha talán ideig-óráig a vidám farsangolókkal együtt is kiabál, de közülük csakhamar kiáll, és a belső hangra figyel, mely leikéből nemes íveléssel bontakozik ki, és szívet facsarón az elvesztett álomvilágra emlékezteti.

És a művész szól: vándorszínészek örökké útban lévő poros szekere, erdők holdtejével öntözött fehér útjai, kis szállodák és vendégbarát parasztházak idegen szobái, borotvátlan, széles vigyorgású színészarcok, színpalak és színpadok hazug tündérvilága, kis kolozsvári udvari szobák, a konyhában edényeivel zörgető nagymama, a fáradtan hazaérkező és szerepét asztalra dobó anya, Dezséri Emmának a szomszédból idecsengő hangja, iskolába hívó reggeli harangszó, hűvös templom, kis ablakú, gyerekektől népes iskolaterem és a szelíd hangú Móczár József, nyári utazások a birtokra az ismeretlen és mégis nagyon ismert, a végrendeletet író s azt egyben eltépő apa úrhoz, kis, titkosan működő

önképzőkör, tánciskola, hosszú séták Edit ablaka alatt, sétatéri fasor, nyári színház és megeredt vágy, szerelem, könyvek, könyvek, Pázmány, Kemény, Heine és a nagyszerű Victor Hugo, rések a könyveken át a nagy világ felé, útnak induló vágyak ki a hegyeken túlra, neucháteli tanulmányút és első érintkezés a hívó idegenszerűséggel: francia könyvek szellemével és orosz lány szerelmével, Eötvös Kollégium-i évek, nyelvek, irodalmak mélyrehatóbb ismerete, fel-felcsendülő verssorok, hűvösvölgyi csatangolások Szabó Dezsővel és Szekfű Gyulával, elmerülés a tudományos ízlésnek abban az emelkedett légkörében, amelyet Eötvös Loránd hagyományainak hú sáfára, Gartoniek Géza teremtett meg, Lucien Bézard barátsága és román filológiai kutatások, a felfrissült magyar irodalmi élet tavaszos szelének első érintése, megismerkedés a *Nyugat* körével, első írások, első elképzelések, Anatole France és Flaubert, házasság felé vivő szerelem és becsületes komolysággal végzett tanári munka, stílusnak, előadásnak kifinomítása, irodalmi eszmény és a monumentálisnak keresése, a háború, idegőrlés és felsajgó múlt, válsággá, gyötrelmévé sebesedett lélek... Ez lenne csupán az élet? Ez lenne csupán Laczkó Géza?

Sokkal erősebb és termékenyebb a művész képzelete, semhogy a millió lehetőség között egyetlennek éppen azt az életformát ismerje el, amelyet végzete szerint megélnie adatott. Mindenekelőtt tehát egyéni életéből bontakozik ki, s ezt állítja a tárgyilagosság távlatára, mint a szobrász, ki felgyúrt agyagát műterme szögletéből veszi szemügyre. De az élettől való elidegenülés csak út a művészi termeléshez, alapja azonban nem lehet. Az alkotónak nemcsak arra van szüksége, hogy az élet jelenszűrűségét fölismerje, hanem keresnie is kell e jelenszűrűség és az eszmevilág közötti kapcsolatot, egy bizonyos áthidalást, amely minden művészi ábrázolásnak elengedhetetlen alapföltétele.

Laczkó Géza is állt ez előtt a probléma előtt, sőt teljesen ezzé a problémává vált.

Választhatta volna az egyéni életforma romantikus igenlését, és a megunt hüvelybe felszívhatta volna a világ minden hősi akarását, minden elsírt fájalmát és

kikacagott örömét. Megszázszorozhatta volna vágyait, álmait szócsövekül választott álemberekben, akiknek nevet és életet csak azért adott volna, hogy a maga életét gyanútlanul az emberek érdeklődési körébe lopja. Összegyűjthette volna környezetének és tanulmányain keresztül képzeletéhez szelídült idegen világoknak minden furcsaságát, olcsó különcködéseit, hogy önnön pátosának s az olvasóközönség hiú kíváncsiszkodásának bő táplálékot nyújtson. Elringathatta volna kételyeit nagyozlón álmodott torz meséken, s a kopasz jelent ezeknek hímes rongyaival cifrázhatta volna fel. Mindezekre azonban nem volt képes, ment lelkiismerete a tényekkel szemben tudományos kutatásaiból a képzelet világába is átkísérte. Csak két út állhatott nyitva előtte: az egyik a jelenszserűnek fölismert világ szimbolikus ábrázolásában állott, de erre nem lépett, mert hite nem volt. A másik célul a jelenszserűség pontos és tárgyilagosan jellegzetes visszaadását tűzte ki, s ezen indult el, mert tudományos képzettsége, amely művészi képzeletének megmozdulását megelőzte, természetszserűleg erre az útra terelte.

Megállapítani a minden időkbén egyforma emberi ösztönöknek, szenvedélyeknek és törekvéseknek egy bizonyos időbén és helyen való jellemző megnyilvánulását — művészi alkotásaiban ezt tűzte ki Laczkó Géza célul maga elé. „Helyi színezet”-et adni, de nem csupán külsőségekben és nagy vonalakban, és nem is mai célzatosság történeti díszleteként, hanem szívós képzelőerővel végigvive minden egyes részletben, a külső és belső élet mindennemű megnyilatkozásában. E tekintetben múltat föltámasztó képzeletének valóságos remeke a Zrínyi Miklós életét földolgozó *Német maszlag, török áfium*. Nemcsak a XVII. század holt nyelvét támasztja itt föl irodalmunkban páratlan bravúrral, nemcsak egy egész letűnt világot elevenít meg korhű képsorozatban, hanem a mulandó időkből visszahozza a leglengetegebb, a legmegfoghatatlanabb valamit: a XVII. századi lélekösszetételt, s azzal együtt annak tettekben, szavakban, gondolatokban, sőt álmokban való kifejezéseit. Szinte megszerkeszti újra Zrínyi Miklós agyvelejét, s az általa kiválasztott eseményekben szemünk

láltára végiggondoltatja, beléleli újra a lelket, erei ben megindítja a vérkeringést, s elvezet mindennapi életébe, hogy apró tetteiben és szavaiban lelke meg- rezzenését, temperamentuma megmozdulását nyilván lássuk. Regényének azok a részei, amelyekben Zrínyi lelki küzdelmeit tűnődésekben, monológokban megszólaltatja, továbbá amelyekben életének költészetté való feloldódását s a megéltből a költőinek kiszökkenését ábrázolja, regényírásunknak legfőbb mívészettel megírt fejezetei maradnak.

Laczkó Géza azonban nemcsak a múltat ábrázolja az életnek ily jelenszzerű elkülönítésében. Kiindulása, látásának kialakulása a jelen élet szemléletéből sarjadt, és kezdetben nem is annyira művészi, mint inkább erkölcsi alapon. Látni fogjuk, hogy sok irányú novellisztikus próbálkozásaiban miként tökéletesedik módszere, miként finomul s növekszik árnyalatokban íráskészsége. Képzletének a múlttal való érintkezése módszerét csak megerősítette és még öntudatosabbá tette. A történelmi látászöveget ezentúl már a jelen vagy a közelmúlt jelenségeire is tárgyilagos pontossággal alkalmazza. Második regényében, a *Noémi fiában*, saját gyermekkorát s hogy úgy mondjam születésének genealógiáját írja meg oly erős történelmi levegőereztetéssel, a lelki és környezeti tények oly jellegzetes kimetszésével, mintha alapos tanulmányozás után századokkal ezelőtt lejátszódo eseményeket hívott volna képzelete az életbe vissza. Ily erősen kiforrott elképzelési eljárás már ösztönösségénél és leküzdhetetlenségénél fogva is elárulja, hogy itt nem csupán művészi látásról, alkotó módszer-ről van szó, hanem életfelfogásról, az író erkölcsi egyensúlyozottságáról is, amely minden más érvényesülési teret elzárva találván maga előtt, művészi formában éli ki magát. Laczkó a maga sajátos művészi szemléletével nemcsak bizonyos irodalmi pártállásra helyezkedik, hanem az élettől föladata nagy „miért”-re is feleletet ad. Pontosan megrajzolja az eseményekben a korszerűséget, s érezteti a mögöttük rejlő, változhatatlanul örök emberi ösztönöket és szenvedélyeket, de ez utóbbiaknak életet lehelő, melegséget árasztó illúzióiból nem vesz föl semmit. A megélés ránézve a karakterishti-

kumok összeállításából áll, szemében a legédesebb jelen is hideg, jellegzetes formává, múlttá válik. A mulandót, a jelenségszerűt egy percre sem tudja örök valósnak érezni, szemét egy percre sem veszi le a tükörről, melyben a kártyákat láthatja, amelyeket az élet vele szemben kijátszik.

Érdekes például a *Porosz levél* c. kitűnő novellája megírásának lélektani háttere. Ebben egy fiatal francia tanárról van szó, akit nevetiségeis gyanúkokria alapított „klerikális érzelmeiért” az uralmon lévő radikálisok üldözöbe vesznek. Ehhez a novelláihoz az ötletet egy, a Rákóczi-időkben üldözött radikális tanár esetéből vette. E közvetlen közelében lejátszódó s bizonyos mértékben érdekét sértő esemény szemléletben annyira jelenségszerű és tárgyilagos alakulatot vesz, hogy ugyanazt az eseményt a legnagyobb könnyedséggel tudja más környezetben s a küzdő érdekeknek éppen fordított viszonyában elképzelni.

Ez a távlatba állítás nemcsak Laczkó Gézának, a messzelátó embernek, hanem a művészek is legjellemzőbb tulajdonsága. Önmagához közel sem az embert, sem az életet nem ereszti. És ha mégis az életfuvalom átjárja, ha hajóját a bizalmatlanság vasmacskájáról leoldja, és az élet hazug vizeire evez, hogy örömet lelte ott, vagy csak csalódásait öregbítette, tőle soha senki nem fogja megtudni. Mások szívét művészi ihlettel tudja föl-dobogatni, de önnön szíve dobogását művein keresztül sohasem lehet hallani. Talán egy magyar történelmi alakot sem támasztottak annyi művészettel életre, mint ő Zrínyijét, talán egy magyar író sem vált lélekben, gondolatban, legkisebb agysejtjében annyira regénye hőségévé, mint ő Zrínyiben, s mégis e nagyszerű életnek, amelyben a nemzeti idea világosan él, betetőzésül egy otromba vadkan dőfését szánja csupán. Célzatosan, szinte bölcséleti célzatossággal másolja az életet vagy inkább az élet esetlegességét, mikor egy nagyszerű emberi lendület útját egy vadkannal kereszteteti. Felesége csak az imént vált el kebléről, agyában nagyszerű, nemzetmegváltó gondolatok viharzottak, s ő mint emberóriás, mint egy eszmének emberfölötti megtestesülése tűnik el a tarka, késő őszi erdő bokrai mögött,

hogy a vadkant leszúrja... S szörnyű kiáltás. És nincs tovább. Ezzel a jajjal s a kiömlő vérrrel végződik a Zrínyi-regény, s írója ridegen visszautasít mindent, amivel a brutális véget enyhíteni, a halált emelni s az eszménységbe belevinni lehetne. Szándékos hirtelenséggel végzi be a regényt, mintha talán attól kellene tartania, hogy az utolsó sorokra a krónikás könnyei lecsöppennek...

Laczkó Géza hideg, tárgyilagos pesszimizmusának irodalmunkban alig van párja. A külföldi írók közül Flaubert-hez hasonlít leginkább, aki *Éducation sentimentale*-jét hasonló kegyetlenséggel fejezte be, mint ő Zrínyijét. Pesszimizmusuk nem kiáltó, mint Byroné vagy Leopardié, nem gúnyolódó, mint France-é, nem is hívó, mint Dosztojevszkijé, tulajdonképpen nem is pártállás, nem is kifejezett meggyőződés, hanem valamelyes gögös és öntudatos tartózkodás mindenféle életillúziótól.

Az alkotó művészetnek, amely mögött ekkora, az étellel szemben szinte ellenségeskedő tárgyilagosság áll, több következménye van kifelé, az olvasóközönséggel szemben éppúgy, mint befelé, magának az írónak lehetőségével, eredményeivel szemben is. Laczkó Géza nem fog az olvasott írók közé tartozni, s mindig több lesz az író olvasója, aki tanulni fog tőle, mint az olvasóközönsége, amely élvezné. A másik következmény tisztán művészeti, s még nem is lehet végleges egy olyan írónál, mint ő, aki csak technikájának jutott el tetőpontjára, aki előtt írói problémáit és belső fejlődését illetőleg még nem is sejtett láthatárok nyílhatnak meg. A szemléleti tárgyilagosság és az eseményeknek tisztán jellegzetességük, s nem erkölcsi vagy történeti horderejük szempontjából való beállítása, az író figyelmét a cselekményszövevről önkéntelenül is eltereli. Ott, ahol csak a beállítás fontos, kis események könnyen válhatnak érdekessé, viszont nagy események jelentőségükből és folyamatos összefüggésükből sokat veszíthetnek. Ezért van az, hogy Laczkó elbeszélőtechnikája a cselekmény fonalát kisebb novelláiban gördülékenyen vezeti le, de regényeiben az egy hős és egy érdek ellenére is tulajdonképpeni folyamatos és érdeket keltő cselekményt nem bontakoztat ki. A tárgyilagosságot nem le-

het odáig vinni, hogy az író hőseinek érdekeivel és eszméivel szemben ne megkülönböztetett rokonszenvvel viseltesék csak azért, mert maga érdekek és eszmék relatív voltával nagyon is tisztában van. Illúziók nélkül az emberi tettekben nincs érdek, amely azokat cselekménnyé fűzné, és az eszményben való hit nélkül lehetetlen az események láncolatát művészi szerkezettel összefoglalni.

Laczkó Géza az író emberi passzivitásában kissé megszire ment. Kezdetben talán szüksége volt erre, amíg képzeletének művészi formáját végleg ki nem alakította. Most azonban, úgy érzem, hogy egypár lépés visszafelé a szubjektivitáshoz nála előrehaladást jelentene. Művészi termelésének a tetőzetesebb, a nagyobb méretű alkotások felé való kanyarodása szinte megkívánja ezt. Fejlődésiíében, életfelfogása kialakulásában el kell következnie egy második, nagyobb krízisnek: a megértő elemzéből a szerető bölccsé való válásnak, hogy megfeleljen nagy hivatásának, amelyre tehetsége kijelölte.

Laczkó Gézának majdnem tizenöt éves irodalmi működése visszanyúlik úgyszólván a *Nyugat* alapításáig. E folyóiratban jelent meg műveinek java része, és írásművésztének fejlődéséről a *Nyugat* egymás után következő kötetei teljes képet adnak. Két tulajdonsága fűzte e laphoz: írói mesterségének megbecsülése és a gondos, művészi stílusra való törekvés.

Laczkó Géza az új magyar prózának jelentős tehetségei közé tartozik. Jelentős a szerepe nemcsak mint írónak, hanem mint irodalmi fejlődésünk egyik tényezőjének is. Működését novellákkal kezdte, és már első novelláiban megcsillogtatja két legerősebb fegyverét: a témának és anyagának fölényes kezelését s írásművészetét. A novellára éppúgy előkészül, mint valami tudományos értekezés megírására. Témáját nemcsak belülről éli meg, hanem annak életbe való képzelését is tudományos fölkészüléssel építi fel. A novella számára éppúgy lelki élmény, mint ábrázolási és megírási probléma is. E műfaj művészi formáját kevés magyar író tiszteli és kezeli úgy, mint ő. Témáinak köre határtalan, s minden témához új köntöst szab a magyar nyelv oly hálás és annyira kihasználatlan anyagából. Igen

nagy kár, hogy ezek a novellák nincsenek még egy kötetbe gyűjtve. Gazdagságuk és változatosságuk azokat is meglepné, akik előtt Laczkó Géza írásművészete különben nem ismeretlen.

Amint novelláiban a művészi formát megtalálta, úgy indult két nagy regényével: a *Német maszlag, török áfiummal* és *Noémi fiával* a maga regényformája keresésére. Zrínyi-regénye történeti regényirodalmunkban egészen külön helyet foglal el, és a fejlődésnek teljesen új utat nyit meg. Megjelenése idején több bírálója kiemelte nyelvének nemcsak magyaros zamatosságát, de a föltámasztott XVII. századi nyelvben Laczkó nyelvkezelési zsenialitására is rámutatott. Regényében azonban sokkal több van, mint csupán nyelvi érdekesség. A múlt szelleme, a múlt lelke valóban él itt az elképzelés oly csodálatos erejével megelevenítve, amelyhez hasonlót csak a legtisztább művészet alkotásaiban találunk. Maga a regény elsősorban képzeleti mű, de egyben Zrínyinek, az embernek és írónak korhú s őt mindenben fedő interpretációja is.

Nagy várakozással nézünk Laczkó Géza irodalmi fejlődése elé. Bár értékes és már önmagában is egy ember életét gazdagon megváltó működés áll mögötte, azért nála, aki idáig minden megnyilatkozásában újat hozott, fejlődésről beszélni nem szószapulás. A nagy változások földrengető vajúdasai a talajt alatta is megingatták... A kutatásnak, elgondolásnak és írói lelkiismeretességnek azt a fényűző mértékét, amely sajátja, megőrizheti-e a mai kifosztott Magyarország írója, akire minden más időket meghaladó, súlyos élet terhe nehezedik?... Hinnünk kell benne!